ŞERBAN

CIOCULESCU

„Itinerar critic"

Noua carte a lui Şerban Cioculescu se aseamănă foarte bine cu, dintre cele ce i-au premers, ***Varietăţi critice*** din 1966, strîngînd cîteva zeci de articole apărute mai întîi (cu puţine excepţii) în ***Breviarul*** săptămînal pe care domnia-sa îl susţine în revista noastră. Nu e vorba deci de studii ample sau de recenzii propriu-zise (ca în *Aspecte* ***literare contemporane,*** rod editorial al unei activităţi de acest fel, însă, ce-i drept, mai vechi), nici de portrete de scriitori, cu accent pe latură morală (ca în ***Medalioane franceze),*** ci de o publicistică, în sensul mai direct al cuvîntului, neîngrădită tematic, diversă şi spirituală. Dacă, prin contribuţia substanţială la istoria literaturii din ultima jumătate de secol, ***Aspectele...*** rămîn o carte fundamentală, greu de ocolit, „varietăţile critice" din culegeri ca acelea pe care le-am pomenit au un merit deloc neînsemnat (din contra, aş zice) în precizarea tipului de critică pe care Şerban Cioculescu o practică, mai ales de la o vreme. Formula, oarecum fixă, de 4-5 pagini, expresie a unui ritm săptâmînal de scriere, a ***Breviarului,*** a jucat şi aşa un rol, dovadă caracterul mai eterogen al ***Varietăţilor*** în raport cu ***Itinerarul*** de azi. Aşezarea articolelor în ordinea istorică a'subiectelor mi se pare, de aceea, inutil sistematică, fiindcă o parte din farmecul acestei publicistici vine din neprevăzutul şi pitorescul temelor, din alunecarea de la una la alta. Trebuia păstrată succesiunea din revistă, ca mai naturală şi mai definitorie pentru extraordinara vioiciune intelectuală a criticii lui Şerban Cioculescu, în care plăcerea pentru amănuntul istoric şi biografic şi lectura modernă se întîlnesc. Articolele din ***Itinerar,*** arătînd aceeaşi fineţe de spirit şi de limbă ca şi studiile ori cronicile din *Aspecte,* sînt, pe de altă parte, netăgăduit mai simpatice, în lipsa oricărei rigidităţi didactice. Secretul ***Breviarului*** consta, de altfel, in întinderea pe dedesubt a cunoştinţelor, în ştiinţa de a face agreabile pînă şi aridităţi filologice. Neconstrîngîndu-se la analiza curentă de carte (pentru care a arătat o metodă personală), autorul cultivă acum, cu deplină libertate, verva maliţioasă, sau de-a dreptul rea, ironia, într-un stil al perfidiei protocolare de altă specie -decît aceea a lui Vladimir Streinu (mereu solemn în ceremonialurile sale destructive) sau a lui Perpessicius (obsecvios şi mustitor ca un burete).

Există în critica precisă şi limpede a lui Şerban Cioculescu o bună doză de „inefabil", pe care protestele repetate ale autorului însuşi contra termenul ca atare şi părerea lui despre critică - în care vede o

operaţie pozitivă, la antipodul imaginaţiei călinesciene - ne-au împiedicat de multe ori s-o relevăm. Un critic adevărat este neapărat un scriitor, indiferent de opinia lui despre critică şi despre sine. ***Itinerarul*** dezvăluie un astfel de scriitor, original, stăpîn pe o expresivitate de tip literar, în care elementul esenţial este curiozitatea ce îndrumă spre biografia morală. Nici un cuvînt nu iese mai des de sub peniţa marelui scotocitor de mărunţişuri care este Şerban Cioculescu decît verbele „a scotoci" şi „a adulmeca", încît Ia naţionalismul franţuzesc (evident pînă şi în dispreţul pentru obscuritatea literară), de atîtea ori lăudat, al acestei critici, deloc lirice şi artistice în mijloacele exterioare, se cuvine să adăugăm instinctul ce o orientează subteran şi un miros subtil, rafinat, care sînt, în esenţa lor (horribile dictu!), inefabile. Şerban Cioculescu este un poet care se ignoră al rarităţii în literatură, are gustul lucrului de preţ, al detaliului colorat şi picant. Un manuscris necunoscut, o carte veche plină de însemnările cititorilor succesivi, un episod din viaţa lui Şt. O. losif, un cuvînt neaşteptat la care recurge D.D. Pătrăşcanu, o pagină de cronică moldovenească - acestea şi altele, în loc să lase indiferent pe partizanul comentariului ştiinţific modest explicator de opere (cum se socoteşte el însuşi), îi procură mari satisfacţii secrete, un haz interior reţinut, o exultare rece, intelectuală, care fac să vibreze pagina critică. Iată, spre a concretiza, întrebuinţarea dată ironiei. Şerban Cioculescu este unul din marii noştri ironişti, în critică, polemist de temut din această cauză. Gama instrumentului său e foarte întinsă. Ironia e uneori abia perceptibilă: *„Desigur că N. lorga şi G. Ibrăileanu exagerau în rău. Nu «toată clasa cultă» românească este galomană, ci o pătură subţire a clasei suprapuse, care «se piquait de lecture»" (p. 139).* Aici expresia.franceză de la urmă arată că autorul nici nu dispreţuieşte, în fond, prea tare pretinsa galomanie. Alteori, mai directă, ironia rămîne totuşi binevoitoare, ca în consideraţiile finale la poezia lui C.A. Rosseti: *„C.A. Rosseti a fost, în definitiv, întîiul «textier» de mare succes al secolului trecut. Cine ar fi crezut că acest Don Juan şi Cassanova, de la meridianul suburbiei bucureştene, avea să ajungă, prin forţa.evenimentelor, temutul condei de la* ***Românul*** *şi spaima oamenilor de ordine?"* (p. 72). Spre a sfîrşi în vecinătatea diatribei, ca de exemplu în denunţarea falsului portret eminescian, uzînd cu aparentă linişte de argumente ştiinţifice: *„se ştie că în antropometria judiciară este consemnată ca un alt semn net distinctiv, de la om la om, forma urechii. La noul portret, «fotografie comunicată de Ion Zgaibă, elev» si găsită, zice-se, «în albumele îngălbenite ale unei familii din Fior eşti», urechea apare parţial acoperită de chică,*

uşor îndepărtată de cap (clăpăugă) şi n-are armoniosul lob al ginţii eminesciene. Fizionomia, cu cît privim fotografia mai de aproape pare a unui onorabil ţîrcovnic sau a unui cinovnic ce se simte prost în haine noi duminicale... sau de împrumut" (p. 89).

Un procedeu oarecum înrudit este al dublului registru al cuvintelor. Puţini critici sînt mai iubitori de filologicale decît Şerban Cioculescu, gata a trage toate foloasele de pe urma unei nevinovate etimologii sau a sensului figurat al cuvintelor. Nu ştii nici o dată dacă autorul nu dă frazei şi alt sens decît acela superficial. Despre G. Topîrceanu ne spune (G. Topîrceanu-intim) că, fiind secretar de redacţie la „Viaţa românească" *„ işi făcea mina bună printre scriitoarele începătoare, şi făcînd «toaleta» prozei lor şovăitoare" (p. 202).* Şi mai încolo: *„ Găzduit de Stere la Bucov, înlr-un rai de trandafiri, se plîngea unei admiratoare [...] Galant, mulţumea pentru mici atenţii ale aceleiaşi: «nu mă pot opri de a vă săruta în gînd vîrful unui deget şi a vă mulţumi pentru solicitudine». Speriat însă la gîndul că i s-ar fi cerut stilizarea întregului manuscris..."* (p. 203). Echivocul e abil întreţinut pînă la ultima linie a articolului: *„ Citiţi* ***Scrieri alese*** *de G. Topîrceanu. Este o lectură instructivă şi plăeută. Omul mi se pare tot atît de cuceritor ca şi poetul"* (p. 205). Sublinierea îmi aparţine.

Reunite, într-o scurtă evocare a felului cum Şt. O. losif a întîlnit-o pe Natalia Negru, ironia şi echivocul fac ravagii. Criticul pare a se ţine de textul unor scrisori ale blîndului poet, atunci custode al Bibliotecii Fundaţiei; istorisirea e pe alocuri o capodoperă de insinuaţie. Voi cita doar finalul: *,,A doua scrisoare, fără dată, ni-l arată pe poet îndrăgostit mai mult ca oricînd de acea pe care o numea destul de fad «sărmana mea domniţă albăstrică». A avut sărmanul, peste citeva zile de la scena de pomină, «îndrăzneala nemaipomenită de a o ruga să-mi permită s-o însoţesc». A treia zi ea a arborat «un corsaj albastru de mătase care o prindea de minune». I s-a părut îndrăgostitului «aşa de frumoasă, frumoasă! Să-ţi pierzi minţile cînd te uitai la ea, nu altceva*[1]*». A urmat o strîngere fugitivă de mină din partea ei, şi iar o absenţă calcuiată, în cursul căreia losif a urcat toate treptele sublimului, pînă la aceea de a se simţi nevrednic să se ridice pînă la ea!"* Ultima propoziţie cade sec: *„Restulse cunoaşte"* (p. 156-l57).

(România literară, nr. 38, 1973)

„Poeţi români"

La împlinirea vîrstei de optzeci de ani, Şerban Cioculescu a stimulat condeiele portretiştilor, care n-au pierdut un prilej atît de rar

de a-şi arăta preţuirea sau de a fi, unii, mailiţioşi şi chiar insiduoşi cu decanul de vîrstă al criticii noastre contemporane. N-au lipsit de la întîlnire nici unele notiţe înţepătoare şi suburbane ca ton, ele dovedind că prezenţa autorului ***Vieţii lui Caragiale*** continuă să fie, pentru o parte a publiciştilor literari de azi, la fel de iritantă pentru colegi ai lor de acum cîteva decenii. Şerban Cioculescu a văzut multe şi nu cred să fi fost peste măsură de surprins. Contestaţia îl va fi făcut să se simtă tînăr. O formulă spirituală a găsit Marin Sorescu, într-un frumos şi plin de înţelegere portret publicat în „Ramuri", cînd l-a numit „un vestigiu preţios din vremea criticii normale". •

într-adevăr: citesc culegerea intituiată ***Poeţi români*** şi-mi dau seama că timpurile literare s-au schimbat, dar Şerban Cioculescu a rămas acelaşi. Nu voi ascunde că în această constatare există, pe lîngă un motiv de laudă, şi unul de îngrijorare. Nu mă refer la viaţa literară. Dar dacă literatura actuală nu mai seamănă cu literatura interbelică (şi nu mai seamănă), ne-am aştepta să nu mai semene nici critica. Şerban Cioculescu este un adversar declarat al metodelor noi în critică. Respingîndu-le exagerările, le respinge şi principiile. Bunul simţ de la care se revendică orgolios şi cu dreptate, îl ajută să vadă just excesul de zel, dar îl şi împiedică să admită cîteodată necesară schimbarea instrumentelor. Ironic, se caracterizează singur într-un rînd, prin raportare la autorul unui studiu despre Eminescu: *,,Dînsut, intuiţionist şi existenţialist, sensibil la adierile contemporane ale gîndirii, iar eu, biet retardatar, legat de metoda carteziană, a îndoielii metodice, şi încrezător în puterile inteligenţei".* Sau, cu aceeaşi ocazie, într-un mod şi mai precis: ,,... *Nu sînt sceptic, dar, cum spuneam, plec de la îndoiala metodică spre a ajunge la adevăr, iar în cercetare, de la texte probante, indubitabile, neîncrezîndu-mă în subtilităţi de interpretare".* Nu se putea un crez critic mai limpede! Şerban Cioculescu vrea să fie R. Picard al nostru faţă de noua critică, întrebarea pe care i-aş pune-o (punîndu-mi-o în acelaşi timp mie însumi) este dacă există cu adevărat texte indubitabile. Roland Barthes deosebea două feluri de lectură: o „lecture de plaisir", care are în vedere literatura clasică, valorile sedimentate şi formulele consacrate; şi o „lecture de jouissance", care are în vedere literatura modernă, aceea care „se face" sub ochii cititorului. Cea dintîi e reconfortantă, cea de-a doua e neliniştitoare. S-ar crede că pentru Şerban Cioculescu doar prima are îndreptăţire: lectura care nu cunoaşte incertitudini. Metoda carteziană a domniei sale introduce îndoiala doar în chip tactic sau retoric, de vreme ce textele alese sînt considerate indubitabile, şi explică principial şovăiala anxioasă de care este cuprins orice comentator al modernităţii.

Subtilităţile de interpretare, „alambicarea" expresiei critice, „complicaţiile" exegezei, „filozofia" în marginea operei i se par lui Şerban Cioculescu suspecte. El caută acea stare de confort intelectual pe care opera clasică ne-o dă adesea, dar pe care opera prea nouă ne-o refuză de 'obicei. Ineditul şi insolitul sînt totdeauna surse de complicaţie, uneori inutilă, a comentariului, aşa încît doar ceea ce e clasic poate apărea indubitabil. Nu apăr impostura, ci dreptul la eroare, fără de care critica nu înaintează şi pierde pasul cu literatura. Aş fi preferat să discut aceste lucruri cu ocazia interviului pe care Şerban Cioculescu mi l-a acordat pentrir„România literară", acum cîteva luni, replicîndu-i atunci la observaţiile, după părerea mea, nedrepte, pe care le făcea lui Eugen Simion. Interviul a fost însă un chestionar şi n-am ştiut, decît după publicare, conţinutul răspunsurilor, ceea ce mi-a atras din partea lui Marin Sorescu (atent la ce spun „gurile rele") comparaţia deloc măgulitoare cu lago.

Poeţi români cuprinde patruzeci şi cinci de studii, dintre care un sfert sînt vechi (unele publicate şi în *Aspecte literare contemporane),* iar restul noi, apărute la ***Breviarul*** din „România literară". Intre ele există cîteva diferenţe importante. Voi reţine una singură şi anume, caracterul sintetic şi „frontal" al studiilor de dinainte de război: poezia lui L. Blaga, Ion Vinea sau Adrian Maniu era privită atunci în totalitate şi în evoluţie; studiile respective par capitole de istorie literară. Doar o dată un studiu recent are această ambiţie de completitudine: ***Cuvmtul înainte la „Opere" de Lucian Blaga.*** „Breviarele" arată o deplasare a accentului de Ia centru spre periferie şi, din cînc în cînd, de la esenţial spre secundar: criticul alege cîte o latură a textului în discuţie, un aspect sau un detaliu, adesea o problemă de editare, de limbă sau de stil, şi organizează articolul în funcţie de ele, fără a mai urmări opera în ansamblul sau în evoluţia ei. Multe din aceste comentarii sînt încîntătoare prin lipsa desăvîrşită de didacticism şi de pedanterie, prin pitoresc, culoare, anecdotic. Ele au sare şi piper, în linii mari însă, studiile noi şi cele vechi conţin un număr de asemănări care garantează fidelitatea autorului faţă de modul lui dintotdeauna de a înţelege şi practica analiza literaturii.

Fiind vorba de analiză: tocmai ea ne permite să întrevedem cel mai clar concepţia criticului. Preponderentă este formaţia de istoric literar a lui Şerban Cioculescu. Incursiunile sale în trecutul şi în împrejurimile textului sînt delicioase. Cu puţine excepţii (Alexandru George, de exemplu), noi nu mai avem, pentru epoca modernă, tipul acesta de scotocitor de mărunţişuri, erudit cu autoritate, cunoscător absolut al operei şi a circumstanţelor, în stare să vadă cu ochiul liber

cea mai neînsemnată greşeală de tipar sau să identifice spontan sursa aparentă. Cronicile de ediţii (în special Arghezi) sînt uimitoare. Şerban Cioculescu este o enciclopedie vie a variantelor, căci a străbătut nu numai ediţiile, ci şi publicaţiile. Admirabile sînt şi comentariile la traducerea unor poeţi, a lui Ion Barbu în franceză, de exemplu, unde cunoaşterea tuturor nuanţelor conduce pe critic spre observaţii extrem de subtile şi de necesare. A doua însuşire a acestor analize este, dacă pot spune aşa, acurateţea filologică. Şerban Cioculescu este un mare iubitor de filologicale. A descoperit nenumărate izvoare ale metaforelor, întrebuinţate de poeţi, a corectat erezii şi a descifrat sensuri ascunse. El ştie bine atît limba veche şi înţeleaptă, cît şi neologismele, dar, dincolo de competenţă, observăm plăcerea cu care stăruie asupra cuvintelor, intuiţia exactă a valorilor lor, ca şi atenţia acordată elementelor de stil şi prozodie, în sfîrşit, «criticul socoteşte poezia o **expresie** a unui anumit conţinut afectiv, moral sau, mai general, spiritual. Trebuie să adaug numaidecît: o expresie ordonată şi relativ clară. Acesta este njvelul principal la care se referă analiza. Dacă în 1934 ***(O privire asupra poeziei noastre ermetice),*** autorul justifica „ambiguitatea" existentă în Ifrica unor poeţi ca Blaga, Barbu, Vinea, Arghezi, apărîndu-i de neînţelegerea lui N. lorga, astăzi el pare mai degrabă înclinat s-o identifice cu obscuritatea. Experienţa modernistă de limbaj, manierismul (în sensul lui Hocke), aşadar insolitul, nonsensul voit, analogia aparent absurdă, **concettismeJe** şi restul sînt tot mai des respinse în numele unei concepţii clasiciste despre poezie (care include şi romantismul). Despre poeţii contemporani, Şerban Cioculescu a scris rar (nici un articol n-a fost cules în volumul de faţă) şi atunci cu mari rezerve. Considerată ca expresie, poezia lirică este descifrată de Şerban Cioculescu în latura „conţinutului", după criterii de verosimilitate emoţională, morală sau chiar istorică. Fără intenţia de a oferi termenul ca posibilă ţintă a ironiei sale, aş preciza că acest conţinut este de regulă unul **referenţial.** E lesne de închipuit care sînt obiecţiile ridicate de critic unor lirici de azi, dacă patru versuri ale calsicizantului N. Davidescu sînt analizate în felul următor: *„«Armatele de un zeu necunoscut / Conduse ale Cartaginei slăvite / Ca gheţurile au năvălit topite, / Pe-al nostru întreg şi strămoşesc ţinut». Incidentala «de-un zeu necunoscut conduse» îngreuiază strofa şi suferă de un echivoc naţional, deoarece cartaginezii erau politeişti, aşa că ea se referă probabil la regele lor, Hanibal. Pus în gura unui roman, epitetul «slăvită», legat de Cartagma duşmană, e admisibil doar ca o împlutură cerută de rimă, iar celălalt epitet, «strămoşesc», pe lingă ţinutul Italiei peninsulare,*

este discutabil, deoarece cucerirea de către laturi a ţării întregi era prea recentă ca să permită romanul de a vorbi cu conştiinţa modernă a unui cetăţean". Nici vorbă că asemenea observaţii au valoarea lor. Ea constă într-6* corectă lectură a textului în datele lui elementare fără de care nu se poate clădi o adevărată interpretare. Amintind bunăoară că ştiuta poezie ***Caligula*** a lui Arghezi se intitula, la apariţia în revistă, ***Declamaţia lui Caligula,*** Şerban Cioculescu notează despre „conţinutul" ei: *„Noi am păstrat imaginea clasică a singerosului împărat, detracat mintal, care ŞI-Q făcut armăsarul senator, în suprema deriziune a instituţiilor statale In prima tinereţe însă, mai exact în primele luni ale scurtei sale domnii, împăratul se afirmase ca oştean adorat de soldaţii săi, cărora le împărtăşise portul şi încălţămintea* ***(Caligula,*** *de unde numele său!), prin neaşteptate dărnicii, reduceri 'de biruri şi reîntoarcerea la instituţiile republicane, călcate în picioare de predecesorul său, Tiberiu. A fost, aşadar, in prima lui ipostază, un împărat popular, aşa cum şi-l doriseră romanii, setaşi de dreptate socială şi de conducere plină de solicitudine pentru cei de jos. Acestei imagini îi corespunde «declamaţia» lui 'Caligula, care în acel moment era perfect sinceră".* Dar o astfel de lectură rămîne prea „gramaticală" (stabilind corectitudinea textului ori a citirii lui), în stare să arate coerenţa sau, din contra, incoerenţa. Toată problema criticii moderne a fost însă de a depăşi (nu de a eluda) simpla gramaticalitate a bunului simţ şi de a admite că **fantasia** lirică îşi po^te crea un spaţiu plin de contradicţii, bizar ori chiar absurd, la o considerare logică, dar fecund poetic şi adesea uluitor. Criteriul verosimilităţii şi al corectitudinii expresive nu se poate cu siguranţă aplica lui Lautreamont, dar probabil nici lui Blaga şi în definitiv nici unui liric, în fapt, analiza practicată de Şerban Cioculescu, poate cel mai maiorescian, sub acest raport esenţial, dintre toţi criticii noştri, se bazează pe parafrazarea în proză a textului poetic, ceea ce presupune la rigoare că poezia lirică este socotită „traductibilă" în limbaj comun. Dar oare este?

Nu pot încheia fără a atinge cîteva trăsături ce ţin de spiritul aşa-zicînd social al criticii lui Şerban Cioculescu şi care, ele, în primul rînd, creează acea impresie de normalitate de care a vorbit Marin Sorescu. Criticul pune punctele pe i. Credincios convingerii sale *că* adevărul trebuie afirmat în orice circumstanţe. Dar o face pe un ton civilizat, chiar dacă ironic. El este printre puţinii care mai păstrează splendida încredinţare că ironia nu poate jigni decît pe proşti şi se foloseşte de virtuţile ei ca nimeni altul astăzi. Inversul ironiei nu este seriozitatea, ci stupiditatea morocănoasă ori agresivă.

Şerban Cioculescu nu e niciodată morocănos şi, fiind ironic, nu devine agresiv. Polemica lui e reconfortantă prin precizia afirmaţiilor şi prin urbanitatea limbajului. Te convinge sau numai te incită, dar nu te răneşte. Şerban Cioculescu e un „adversar" redutabil în polemică,,dar pe care orice om inteligent şi-l doreşte. E un critic cu idei limpezi, un raţionalist, un „galic", cum s-a spus adesea, pe care nu-l pot omagia mai sincer decît comentîndu-l **sine ira et studio,** în spiritul de francheţe deplină care îl caracterizează în primul rînd pe el însuşi.

(România literară, nr. 49, 1982)

„Itinerar critic"

La 15 aprilie 1988, Şerban Cioculescu preda Editurii *Eminescu* 71 de texte, provenite în marea lor majoritate din ***Breviarul pe*** care-l ţinea săptămînal în pagina a şaptea a „României literare" şi constituind sumarul unui nou volum, al cincilea, din seria celor intitulate ***Itinerar critic.*** Nu cunosc motivele şi nici cine a adăugat în sumar două texte, pe care autorul a mai apucat să le tipărească în revistă (la 21 şi la 28 aprilie), plus un al treilea, nedatat, şi în legătură cu care n-am verificat dacă este inedit sau nu. (în volum se mai află şi alte texte nedatate. Ordinea ascultă în general de mai multe criterii deodată şi devine pe alocuri greu de justificat: de ce, de exemplu, cele şase articole despre Codru-Drăguşanu merg aşa-zicînd după o numărătoare inversă, pînă la un punct, răsturnată apoi în cronologia firească, sau de ce al patrulea articol consacrat lui lorga e despărţit de alte trei etc.?). Articolele au fost scrise în ultimul deceniu de viaţă al criticului. Le putem aşadar examina prin această prismă.

Nu este aici o diferenţă între ele şi cele care le-au precedat în ***Itinerarii.*** De multă vreme Şerban Cioculescu adoptase o anumită manieră de comentariu şi frecventa anumite cărţi şi anumite subiecte, înainte de a spune ceva în această privinţă, să reamintesc că el ştia ca nimeni altcineva în deceniile din urmă să umble cu manuscrise şi cărţi vechi sau rare. îşi făcuse obiceiul de a sta zilnic cîteva ore la B.A.R. (unde fusese director?) şi de a, cum să zic, scotoci. Urmărea ce se tipărea (aproape toate articolele din ***Itinerar*** pornesc de la o apariţie recentă), însă plăcerea lui era de a ieşi în raidurile lui cotidiene prin bibliotecă. La aceasta, trebuie adăugate întîlnirile. de la Muzeul Literaturii, pe care le prezida, şi care erau nişte şuete superioare pe tema cîte unui scriitor, prilejuit de regulă de aniversări. Oprindu-te în stradă, în curtea B.A.R. - sau în cea de alături a Uniunii Scriitorilor, Şerban Cioculescu avea totdeauna o descoperire de comunicat,

pe care o debita repede, într-un moment fermecător, fără replică de obicei, devenită practic imposibilă din pricina unei surzenii care însă nu-l făcea, ca pe atîţia alţii, nici morocănos, nici absent. Bibliofil, erudit al cărţii, pe care o aprecia adesea şi ca pe un obiect fizic (numai el păstra deprinderea de a-şi ţine cititorii la curent cu formatul cărţilor sau cu alte detalii tipografice), Serban Cioculescu se „desfată" (e cuvîntul lui) adesea mînuind o raritate în materie, cum ar fi o traducere a ***Istoriilor*** lui Herodot din 1645, sau „ofta" după un dicţionar ca acela latin-francez al lui Quicherat. Avea cu cărţile un raport de afecţiune şi, cînd **le coup de foudre** se producea, putea, tot vorba lui, să „tăinuiască zile întregi" în compania cine ştie cărui exemplar descoperit întîmplător sau **consecvent** ca prin minune. Chiar felul lui de â citi dobîndise, la bătrîneţe, unele proprietăţi remarcabile. Şi cu aceasta mă întorc la maniera de comentariu şi la subiectele preferate.

în fapt, cred că Serban Cioculescu citea cu creionul în mînă, după ce în prealabil însă îşi vîra nasul (să mi se ierte expresia) între file. Nasul lui era un coupe-papier dotat cu un detector. Exista în Serban Cioculescu o curiozitate de copoi literar. Era un Sherlok Holmes în meseria noastră, care căuta totdeauna ceva, se afla necontenit în urmărirea unei piste sau în reconstruirea unei filiere. Şi cînd asta nu era posibil, se mulţumea să vîneze greşeli, inconsecvenţe ori chiar bizarerii. Pentru editori, un comentariu al lui Serban Cioculescu putea deveni un coşmar. Nici cea mai îngrijită ediţie critică nu ieşea cu faţa curată din investigaţiile lui. Citiţi articolul ***Consideraţii metodologice*** despre corespondenţa dintre Maiorescu şi primii săi discipoli *(Minerva,* 1978) şi veţi vedea (p. 205-207) că nimic nu scapă comentatorului: erori de tipar sau de lecţiune, cuvinte în limbi străine transcrise greşit, nume proprii incorect redactate, note insuficiente sau imprecise, date greşite ş.a.m.d. Biografii aveau şi ei de ce să se teamă. Serban Cioculescu identifica instantaneu „candoarea" unor supoziţii sau ipoteze, *„în orice caz* - scrie bunăoară comentatorul pe marginea cărţii lui G.C. Nicolescu despre Alecsandri - *căsătoria proiectată în 1858 nu putea fi cu Paulina, aşa cum credea sau dorea să creadă biograful său, spre a face din eroul său un perfect cavaler şi în ale dragostei"* (p. 88- 89). în stilul lui Ş. Cioculescu este şi ironizarea subţire a „pudorii" cîte unui biograf sau editor, care, ca Marta Anineanu, evită numele Lukasiewicz al Paulinei, zicîndu-i Alecsandri chiar şi în lunga perioadă în care nu era căsătorită cu poetul, sau o numeşte pe fiica lor Măria **Bogdan,** după numele celui de-al doilea soţ al ei, înainte cu mult ca Măria să se fi aflat la vîrsta mariajului, şi asta tot spre a evita comentariul savuros la o notă

a aceleiaşi editoare a corespondenţei poetului: *„O mică observaţie finală la adresa primei note, Ia întîia scrisoare ce o adresează poetului, în 1859, contesa d'Agoult: «...celebră prin prietenia sentimentala cu Liszt». Atît de sentimentală, că a dat naştere a două fete, una măritată cu politicianul francez Emile Ollivier, cealaltă cu Wagner, şi poale şi unui flu. după revendicările zgomotoase ale urmaşilor acestuia: d-rul Caro/ Davila! Să nu mai crezi ab imo (din adîncul inimii) în roadele «prieteniei sentimentale» ".*

în fond, articolele lui Ş. Cioculeseu sînt altceva şi decît critică literară, şi decît istorie literară, dacă luăm termenii în sens strict. Nu conţin, în prim plan, aprecieri de valoare, nici interpretări, nici idei generale; pe de altă parte, nu reprezintă contribuţii documentare (decît, uneori, în subsidiar şi, tară excepţie, în probleme de amănunt) şi nu se referă la context decît aruncînd, cel mult, o privire asupra lui. Le putem considera glose .filologice. Doar Perpessicius în ultimele sale menţiuni mai proceda înuvun mod oarecum asemănător. Termenul însuşi de menţiune pare a fi potrivit aici (Ş. Cioculescu scrie şi el un soi de menţiuni), cu condiţia de a-I înţelege exact. *Menţiunea* rezultă din glosarea îndelungă şi meticuloasă pe marginea textelor şi are cîteva particularităţi: privilegiază detaliul în detrimentul ansamblului; este o formă, la originea vechii critici filologice, în care aspectele de lexic (şi de istoria lui) precumpănesc; cu toate acestea insistenţa pe acest unic nivel al textului nu exclude un curios dezinteres tocmai pentru text considerat în autonomia lui, preferîndu-i-se sursele şi circumstanţele istorico-biografice. M-a frapat la cititori precum Perpessicius şi Cioculescu, ultimii, în fond, mohicani ai generaţiei de critici estetici din epoca interbelică, această pactizare de la bătrîneţe cu biografismul. Este ca şi cum e! n-ar mai fi avut plăcerea de a citi operele scriitorilor, întorcîndu-le spatele, şi ar fi fost în schimb atraşi de vieţile lor. E destul să cercetăm global sumarul acestui ultim *Itinerar* ca să observăm ce fel de cărţi reţin pe autor: culegeri de corespondenţă şi de documente, ediţii, biografii. Pînă şi atunci cînd are sub ochi o culegere de studii critice despre un-autor (D. Anghel interpretat de..., de pildă), nu ideile critice ori evoluţia receptării îl interesează, ci „tabelul cronologic", prilej de a discuta unele momente din biografia poetului. Rareori studiile abordează opera (cele despre Macedonski şi Coşbuc) şi atunci sînt cu mult mai puţin valoroase. S-ar părea că Ş. Cioculescu pierduse, intrat în vîrsta a treia, atît gustul lecturii poeziei ori a romanelor (nici un singur roman nu face obiectul atenţiei sale), cît şi capacitatea analizei complete a unui text. Observaţiile sale se îndreaptă spre aspecte sau spre amănunte, par accidentale, ocazionale.

Fireşte, ele nu sînt lipsite de valoare critică şi nici de savoare. Glosele lui Ş. Cioculescu au expresivitate artistică. E peste tot un deliciu al amănuntului, un pitoresc al secundarului şi o mare vigoare polemică pusă în slujba unor cauze derizorii. Să adăugăm şi frecventele referiri autobiografice sau amintiri, presărate de anecdote şi portrete (lorga, Kiritescu). N-aş vrea să se creadă că observaţiile mele sînt obiecţii sau că urmăresc să minimalizeze contribuţia ultimă a lui Ş. Cioculescu. Pur şi simplu constat o formulă şi, cum nu mai cred de mult că formula face critica, nu exclud deloc posibilitatea ca glosa, marginaliile critice, să fie şi utile, şi frumoase. La experienţa lui Ş,. Cioculescu, aflat în jurul vîfstei de 80 de ani, e şi normal ca textele lui să ne impresioneze, indiferent de temă şi manieră. Autorul pare a şti totul. Competenţei lui universale nu-i scapă nimic. E un filolog, un lexicograf, un istoric al limbii, un istoric al civilizaţiei şi un biograf. Ţine permanent în mînecă un as cîştigător. Informaţia excepţională nu înlătură jocul intejectual. Aici este un punct forte al metodei lui Ş. Cioculescu. Multe din descoperirile sale n-au valoare decît dacă le restituim unui spaţiu ludic intelectual, acolo unde ştiinţa serioasă e neputincioasă şi unde doar spiritul pur trăieşte. N-are probabil cine ştie ce însemnătate pentru latinişti revelarea de pildă a unui vers din Vergilius (şi încă în dicţionarul lui Guţu) - *„colori versihits mcomptis ludunt"* - din care s-ar putea trage concluzia că poetul latin avea idee de existenţa unei poezii populare pe vremea sa. Dar ca efect de'joc şi surpriză, revelaţia este agreabilă. Priceperea în materie de limbă e considerabilă şi iată o mostră (e vorba de o notă a lui Corneliu Albu la ediţia Drăguşanu): ,, *Testul înţelegerii filologice a testului este nevinovata şi foarte limpedea sintagmă: «băi de aur californice». Editorul traduce in notă: «Băi de apă caldă». Care va să zică, epitetul* ***californice*** *i s-a părut a fi im derivat de la adjectivul latinesc* ***calidus, a, unt!*** *Era însă clar că epitetul derivă din toponimul California, iar* ***băile*** *pentru cine ştie româneşte, mai înseamnă şi minele, de unde, în ţara noastră,* ***Baia*** *de Aramă etc. Ca ardelean, C.A. putea să fie la curent cu sensul toponimelor şi ca atare să înţeleagă că acele „ băi de aur californice» erau pur şi simplu minele de aur ale Transilvaniei, tot atît de bogate ca şi cele din California...* " (p. 146).

între critica nonlingvistică, de inspiraţie croceană, a unor Lovinescu şi Călinescu, şi aceea lingvistică, fie în sensul tradiţional de la Vianu, fie în sensul tradiţional al stilisticii structurale, glosele lui Cioculescu şi Perpessicius ocupă un loc mijlociu, ele continuînd spiritul filologiei şi erudiţiei clasice. De aici farmecul desuet, de aici expresivitatea.

(România literară, nr. 9, 1990)